

СЕМЕЙНО ОРИЕНТИРАН ПОДХОД В СОЦИАЛНАТА РАБОТА – ОСНОВАНИЯ И ПРОФЕСИОНАЛНИ РЕФЛЕКСИИ

Наталия Христова-Михайлова, Мая Чолакова
Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. Статията прави обзор и анализ на теоретични и практически аргументи за въвеждане на семейно ориентиран подход в социалната работа. Основен акцент се поставя на начина, по който социалната работа е насочена към подкрепа на семействата в риск, основните характеристики и принципи на семейно ориентирания подход и схващането на професионалистите относно прилагането му. Представени са резултати от емпирично проучване сред работещи в социалните услуги. Данните са интерпретирани от гледна точка на разбиране и основни фактори за прилагане на семейно ориентиран подход. Резултатите показват тенденция към развитие на разбирането на същността и принципите на семейно ориентирания подход и нагласа сред анкетираните специалисти за използването му. Идентифицират се ключови фактори, улесняващи и затрудняващи прилагането му, наред с преобладаващо мнение за неефективна практика по отношение на работата със семейства.

Ключови думи: социална работа; семеен подход в социалната работа

Увод

Конвенцията на ООН за правата на детето (КПД) провъзгласява правото на детето на специални грижи и помощ за осъществяване на потенциала му, като подчертава, че за пълното и хармонично развитие на неговата личност „то трябва да расте в семейна среда, в атмосфера на щастие, любов и разбирателство“ (Преамбюл на КПД)¹⁾. В този смисъл, Конвенцията подчертава, че „на семейството, като основна клетка на обществото и естествена среда за израстването и благосъстоянието на всичките му членове, и особено на децата, трябва да бъде оказана необходимата защита и съдействие, така че то да може пълноценно да поеме своята отговорност в обществото“¹⁾.

Конвенцията изрично регламентира задължението на държавите да оказват помощ на родителите, законните настойници и разширените семейства при осъществяване на тяхната отговорност за отглеждане на децата (чл. 18, т. 2 и 3), включително подпомагане на родителите при осигуряване на усло-

вията за живот, необходими за развитието на детето (член 27, т. 2), и гарантиране, че децата получават необходимата закрила и грижи (член 3, т. 2, КПД).

При реализиране правата на децата и осигуряване на възможности за тяхното пълноценно развитие съществена роля има и системата за социална закрила и социална подкрепа. Основните цели на тази система са насочени към подобряване благосъстоянието на децата, които са в риск, уязвими и живеещи в бедност. Развитието на мрежа от услуги за подкрепа на децата в България демонстрира стремеж, законодателно гарантиран и методически обезпечен, към това да се подпомага благосъстоянието на децата. Създадените модели на социални услуги в общността са ориентирани към закрила на децата и поставят правата на децата в центъра на усилията на всички професионалисти. Доколко обаче тези услуги успяват да гарантират и извършват ефективна работа с родителите, така че да окажат помощ при осъществяване на тяхната отговорност за отглеждане на децата, като развият капацитета им и ги овластят, за да осигурят запазване на връзките в семействата, е все още неизследвана цялостно тема у нас.

Нещо повече, както се посочва в разработен от Националната мрежа за децата доклад по проект „Визия за семейна политика в подкрепа на децата и семействата в България“⁽²⁾, в момента повечето съществуващи политики и услуги в България засягат родителите, но без да са обвързани в система от целенасочени действия за подкрепа. В допълнение, темата за работата с родители и подкрепата на семейната система все още не е достатъчно обезпечена с концептуални и практически модели за прилагане, така че да се постави в центъра на професионалните усилия. *Bilson & Markova (2007)* отбелязват, че една от основните характеристики на системата за закрила в страната е „нейната ориентация към „спасяване на децата“, което се допълва от неспособността да се видят проблемите и положението на родителите на деца, които са изложени на риск от институционализация, и често дори има обвинения за техния начин на живот“ (*Bilson & Markova, 2007: 62*).

Целта на статията е да направи преглед и анализ на основанията, същността, основните характеристики и принципите на семейно ориентирания подход в социалната работа, както и да представи резултати от емпирично проучване на разбирането и нагласите за прилагане на семейно ориентиран подход сред 44 професионалисти в социалната сфера, работещи в неправителствени организации (НПО), държавни и общински структури, включително доставчици на социални услуги за деца. Анализът на водещи концепции за семейството и семейно ориентирания подход в социалната работа, базисните му характеристики и принципи, както и ролята на професионалистите при прилагането му е направен на основата на научни публикации, доклади от проектни изследвания и др. Данните от емпиричното проучване са анализирани с помощта на статистически разпределения и представени графично.

1. Семейно ориентиран подход – същност и характеристики

1.1. Разбиране за семейство и семейна система в контекста на социалната работа

Разбирането за семейството е отправна точка при определянето на характеристиките на подходите, насочващи социалната работа към подкрепа на родителите и семейната система. Както посочва Kirton (2008), „дебатът за същността и природата на семейството и родителството е важен за услугите за детско благосъстояние по различен начин“ (Kirton, 2008: 6). Позовавайки се на мненията на Golombok (2000) и Featherstone (2004), той акцентира на няколко основания за това. На първо място, оценката на родителския капацитет е повлияна не само от широките социални норми, но и от разбирането за въздействието на родителите върху детското развитие (Kirton, 2008: 6). След това конкуриращите се ценностни системи генерират различни отношения между семейството и държавата и определят насоката на политиките (Kirton, 2008). На трето място, законодателството и политиките отразяват разбирането за семейството по различен, но важен начин – например значението на връзката между братята и сестрите или разширеното семейство, ролята на бащата в семейството (Kirton, 2008: 5). На четвърто място, нормативното разбиране за семейството е ключово по отношение на отглежданите и напускащи системата за държавна грижа деца. И накрая, важно е винаги да се взема под внимание, че опитът на децата се повлиява от широките норми на семейния живот (Kirton, 2008: 6).

Дефинирането на семейството в голяма степен улеснява определянето на подходите, ориентирани към подкрепа на родителите, както и позволява разграничаването на основните им характеристики. Според някои автори обаче „би било грешка да се опитаме да направим просто дефиниране на многото семейни форми, с които работят социалните работници“ (Barnes, 1984: 10). Причината е, че „социалните работници работят не само за „запазване“ на старите, но и за развитие на нови семейни форми“ (Barnes, 1984: 10). В този смисъл, той посочва, че те често работят със семейства, които са в процес на траур и повторно възстановяване, като понякога се налага да се справят със системи, които съществуват само седмици или месеци. Освен това социалните работници работят не само с едно поколение или семейна подгрупа (Barnes, 1984). На фона на отчитането на разнообразието от семейни форми, процеси и отношения, с които се среща социалната работа, Barnes (1984) дефинира традиционното семейство като „първична социална група, в която индивидите се раждат и в която първоначално се осъществяват отглеждането, физическата и психологическа защита, както и се формират и развиват взаимоотношенията“ (Barnes, 1984: 10). В допълнение, той припомня, че според традиционната дефиниция за семейството в него се включват представители на повече от едно поколение, но живеещи в едно домакинство (Barnes, 1984).

Подобно на Barnes (1984), Garfat & Charles (2012) посочват, че докато исторически дефиницията за семейство се е ограничавала до омъжена двойка и техните наследници или е включвала разширеното семейство, в днешни дни тя се променя, за да отговори на реалностите в съвременното общество. Семейството вече се дефинира „по-широко и нетрадиционно“ (Garfat & Charles, 2012: 8). Днес, пишат те, често може да се открият дефиниции, особено в практиката на детска и младежка грижа, свързани с определянето на семейството като: „членовете на биологично свързана система, които имат въздействие или потенциал за въздействие върху младия човек, включително лица, които не са биологично свързани, но приемат роли, традиционно присъщи на биологично свързаните лица“ (Garfat & Charles, 2012: 8).

Други автори, като O'Loughlin & O'Loughlin (2008), потвърждават необходимостта от дефиниране на семейството, защото „социалната работа с деца и семейства рядко се осъществява само като работа с индивид, а по-често като „работа със семейства, които са сложни, различни и непрекъснато променящи се“ (O'Loughlin & O'Loughlin, 2008: 16). В допълнение, те определят семействата като състоящи се от един или повече родители или обгрижващи, които може да включват и близки родственици, например баби и дядовци по бащина или по майчина линия, както и нови членове от повторни бракове. Част от семейството могат да бъдат и неродствени обгрижващи, като приятели например (O'Loughlin & O'Loughlin, 2008: 16). Авторите посочват, че в семейството може да има родители и обгрижващи, които са от една раса, класа, религия и сексуалност, или обратно – то може да се състои от родители или обгрижващи от различна раса, класа, култура, религия и сексуалност; в семейството също така може да има едно или повече деца, някои от които със същата като на родителите си раса, религия и сексуалност, а други – с различна (O'Loughlin & O'Loughlin, 2008: 16).

Butler & Roberts (2004) също правят анализ на разбирането за семейство. Те определят семейството като „двойка, състояща се от съпруг и съпруга, със или без деца, живеещи заедно през целия си живот“ (Butler & Roberts, 2004: 52). В разбирането си те включват и разширеното семейство, баби и дядовци и други роднини. В допълнение, те разглеждат и обществената ангажираност за сключване на брак, която се отнася изцяло до задълженията и отговорностите на двете страни, свързано и с абсолютната отговорност и ангажираност както на съпруга, така и на съпругата за възпитанието на децата. Широко разпространеното определение за семейство според тях се използва за обхващане на всички видове съвместно обитаване, самотни родители (семейство с един родител) и еднородни отношения. Авторите допълват, че при определяне на семейството трябва да се анализират социалните роли и очаквания, както и да се вземе под внимание това, че семейството е набор от социални реалности, които се променят (Butler & Roberts, 2004).

Други автори, като Euteneuer & Uhlendorff (2014), по повод развитието на услуги в подкрепа на семействата, дискутират изследвания на съвременния семеен живот и функционирането на семействата в Европа и Съединените щати, като акцентират на промените (Euteneuer & Uhlendorff, 2014: 703). Основните индикатори за тези промени според тях са свързани с индивидуализма и се отразяват често в намаляване на браковете, увеличаване на разводите, повторните бракове, както и в нарастващия брой на нетрадиционни форми на живот заедно като семейство (Euteneuer & Uhlendorff, 2014: 703). Освен това, цитирайки Escarius (2007), те посочват, че е налице и промяна на отношенията в семейството, които произтичат от промените в ролите на половете, както и от значителни промени в родителските стилове и родителските практики (Euteneuer & Uhlendorff, 2014: 703). В допълнение, авторите обръщат внимание на влиянието върху семействата на увеличаващата се несигурност на пазара на труда, както и на значителните потоци от миграция през последните години, които водят до нарастване на културното многообразие (Euteneuer & Uhlendorff, 2014: 703).

Въпреки наличието на разнообразие на дефиниции за семейството и семейната система основните характеристики, които могат да бъдат изведени, са свързани със съвместно живеене, връзки и взаимоотношения между членовете на системата, грижа за децата, както и въздействие върху младите хора.

1.2. Същност на семейно ориентирания подход в социалната работа

Разбирането за семейството и ролята му в живота на човека е едно от условията за дефинирането на целта, задачите и модела на подкрепа в социалната работа. Други фактори, които са взаимосвързани и влияят върху развитието и ефективната система за закрила на детето, според Gilbert са: структурите, професионалната идеология и културата³⁾. Например културата влияе на политическата философия, която, от своя страна, влияе на структурите, включително разпределението на ресурсите и оказването на подкрепа. По тази причина е задължително да се определи конкретният подход към закрилата на детето, прилаган в обществото, от гледна точка на самата система. Според Jenney в исторически план има два главни подхода: закрилата на детето, което представлява по-скоро терапевтичен/интервениращ подход, и семейна услуга, която разчита на модела на превенция чрез подкрепа на семейство, както и нова тенденция за развитие на дете фокусиран подход³⁾.

Редица автори, като O'Loughlin & O'Loughlin (2008), McCroskey & Meezan (1998), Petr (2003), Pecora & Harrison-Jackson (2010) и др., които концептуализират семейно ориентирания подход в социалната работа, дискутират въпроса за това кой е основният фокус на интервенциите – индивидът/детето или системата/семейството. Детското благосъстояние е в центъра на усилията, но за да се постигнат целите и резултатите, работата трябва да бъде осъществявана със семейството. Това „да се определи за кого и с кого се работи, е от

изключително значение и в този смисъл е важно да разберем кое вярваме, че е най-важно за детето“ (O’Loughlin & O’Loughlin, 2008: 5). Редица изследвания на практиката на социалната работа показват, че независимо от това какъв е видът на семействата им, децата определят и подчертават, че техните биологични родители са изключително важни и отношенията с тях са най-значими (McAuley & Rose, 2010: 44).

Според някои автори, когато се дискутират подкрепа и грижа за децата, от съществено значение е да се разбере, че „системата от грижи за децата, в широк план, е замислена да подпомага благосъстоянието на семействата и техните деца, а използването на семейно ориентираните услуги в областта на благосъстоянието на децата се подхранва от вярвания и принципи, които подкрепят правата и на семействата, и на децата“ (McCroskey & Meezan, 1998: 55). В този смисъл, нейната цел е да се осигури дългосрочно благополучие на децата в техните семейства винаги когато това е възможно (McCroskey & Meezan, 1998: 55).

Проследявайки историята на социалната работа, Petr (2003) прави извод, че доставчиците на социални услуги много дълго са се съсредоточавали предимно към подкрепа на децата, и определя тези услуги като дете-центрирани (Petr, 2003: 8 – 9). Професионалистите са обучавани да оценяват, диагностицират и работят само с децата. В случай че семействата са били вземани под внимание, те са разглеждани преди всичко като източник на проблеми, като препятствие пред детското развитие или като нерелевантни за процеса на интервенция (Petr, 2003: 9). Често в резултат на това разбиране и подход в работата извеждането на деца от семейството и настаняването им в система за грижа е използвано като решение в немалко случаи (Petr, 2003: 9).

Според McAuley & Rose (2010) ролята и значението на семействата в живота на децата е особено видима именно в случаите на раздяла. Изследвания сред деца в грижа показват, че те споделят за поне две последствия от раздялата. Първото е свързано с факта, че колкото по-дълго децата са в системата за грижа, толкова по-висок е рискът да изгубят връзки със своите биологични родители, разширеното семейство и приятелите. Другото последствие е, че живеенето в грижа често разделя братята и сестрите (McAuley & Rose, 2010: 50). В допълнение, според авторите изследванията показват, че макар децата в грижа често да имат нереалистични и идеализирани мнения за своите семейства, тези образи са много важни (McAuley & Rose, 2010: 50).

Други автори, като Butler & Roberts (2004), посочват, че не е задължително децата да говорят директно за отношенията със своите семейства, за чувствата си и за семейната промяна (Butler & Roberts, 2004: 155). При работа с тях съществено е да се вземе предвид мнението им и да се отчете контекстът, в който те споделят информация за семейството си, а също и да се обърне сериозно внимание на това, което не споделят директно, и значението на това несподеляне (Butler & Roberts, 2004).

Анализирайки отношенията между професионалистите и родителите, Petr (2003) констатира, че исторически погледнато, професионалната експертиза и власт често са заменяли родителската отговорност и власт, като професионалистите са били склонни да обвиняват родителите, и по-специално майките, за трудностите на техните деца (Petr, 2003: 118). Като последствие, родителите не са били склонни да търсят професионална помощ от страх, че ще бъдат критикувани и неразбрани, често поради налагането на нереалистични, идеалистични професионални стандарти за родителстването. Резултатът нерядко е бил свързан с подриване на родителската власт и отговорност, разяждането на семейството като социална институция от добронамерени професионалисти, които са заменили родителите като „истински“ експерти по отношение на техните деца (Petr, 2003: 118).

Редица организации и изследвания показват, че поставянето на акцент едновременно върху безопасността на децата и подкрепата за семействата води до гарантиране на детското благосъстояние (Pecora&Harrison-Jackson, 2010: 165). Семейно центрираните услуги често са считани за съществени в процеса на постигане на добро детско и семейно благосъстояние (Petr, 2003: 117). Според автора, ако семейството, като социална институция, трябва да бъде подкрепено и силните му страни укрепени, тогава професионалистите трябва да поставят цялото семейство, а не индивидуалното дете в центъра на процеса (Petr, 2003: 117).

В допълнение, Petr (2003) споделя, че в исторически план има данни, че именно семействата са оспорвали подхода, при които професионалните усилия са съсредоточени само към подкрепа на децата често за сметка на работа със семейната система, и са настоявали за промени в системата на предоставяне на услуги (Petr, 2003: 118 – 119). Родителите, а не професионалистите, са дали първоначалния тласък за промени към подход, при които семейството получава централно място (Petr, 2003: 119). Авторът заключава, че доверието в компетентността на семейството да взема решения, е съществен елемент в семейно ориентираната практика на социалната работа, а развитието и овластяването на детето не трябва да игнорира подкрепата за семейството, като ефективната практика на социална работа с деца е необходимо да бъде насочена към и да вземе под внимание значимостта на семейството в живота на децата (Petr, 2003: 119). Поставянето на семейството в центъра на професионалните усилия включва участие на членовете на семейството във всички етапи на осъществяване на подкрепата: дефинирането на проблема и избора на услуга; оценката на потребностите; планирането и реализирането на интервенцията; отношенията със социалните работници и анализа на резултатите (Petr, 2003: 119). В допълнение, доминиращият от семейна ориентация стил предполага и подчертава сътрудничеството, при което професионалистите и семействата са равноправни партньори и работят заедно като екип за

постигане на съвместно дефинирани цели (Petr, 2003: 119). Демократичният подход към партньорство с родителите изисква споделяне на отговорността за постигането на целите и разрешаването на проблемите между социалните работници, родителите и децата (Roose et al, 2012: 7).

Както посочва Petr (2003), семейно центрираната практика се стреми да обърне традиционната позиция, в която професионалистът вижда себе си като консултант на родителя (Petr, 2003: 14). В този смисъл, той идентифицира три основни елемента на тази практика.

1. На първо място, професионалистът вижда не само детето, но и семейството като единица и фокус на вниманието. Професионалистите вярват, че детето не може да бъде видяно отделно от неговото семейство и че семейството е най-важният и траен ресурс за детето.

2. На второ място, професионалистите зачитат родителското право и отговорност да вземат информирани решения относно грижата за своето дете. Професионалистите трябва да имат информация, знания и експертиза, които родителят може да използва при вземането на решения, но те не трябва да заменят правото на родителя да взема тези решения.

3. На трето място, семейно ориентираните професионалисти използват подход, насочен към силните страни. Вместо да обвиняват и критикуват родителите, те се фокусират върху развитие на силните страни и капацитета на семейството (Petr, 2003:14).

Семейно ориентираната практика може да помогне на социалните работници в критични етапи от помагачия процес – в началото чрез дефиниране на семейството като клиент, по-късно в структурирането на взаимодействията със семейството чрез максимизиране на вземането на решения от семейството и използване на ориентирана към силните страни перспектива (Petr, 2003: 126).

1.3. Семейно ориентирани услуги – основни характеристики и класификации

Социалните услуги, насочени към работа, подкрепа и запазване на семейството, най-често са определяни като „семейно ориентирани“ или „семейно центрирани“. В литературата могат да бъдат идентифицирани и редица други наименования на услуги, които целят подкрепа на семейства. Например O’Loughlin & O’Loughlin (2008) говорят основно за семейна подкрепа; Reimer (2017) и McAuley & Rose (2010) използват понятията семейни услуги или семейни програми; Butler & Roberts (2004) определят и дискутират характеристиките на семейната социална работа; Richardson³⁾ (2018) говори за семейно фокусирани интервенции, а Garfat & Charles (2012) – обобщено за работа с родители. В допълнение, към тях могат да се отнесат и голям брой други определения, като семейно базирани, фокусирани върху семейството, отнесени към семейството, овластяване на семейството, въвличане на семейството и

др. подобни термини, които описват сходни модели на предоставяне на услуги (Allen & Petr, 1995: 2).

Тези понятия, изглежда, често се използват взаимно заменяемо, въпреки че със семейната ориентация предимно се описва подходът на работа, доколкото услугите получават различни наименования и класификация в зависимост от целите на работа, субектите и центъра на интервенциите, нивото на интервенция, очакваните резултати, броя и квалификацията на включените специалисти и др. Например семейно центрираните услуги според Petr (2003) осъществяват интервенция спрямо семейната система, като цяло, като фокусирането върху цялото семейство е ключов елемент (Petr, 2003: 117 – 118). Fausel (1998) говори за семейно центрирана практика, концептуализирана от семейно центрираната работа по случай и осъществявана като програми за запазване на семействата (Fausel, 1998: 61).

Описвайки различните характеристики и елементи на услугите, които работят със семействата, Petr (2003) цитира една от дефинициите – резултат от разширен междудисциплинарен преглед на литература от над 120 статии с 28 различни определения на семейно центрираното предоставяне на услуги. Според тази дефиниция основна характеристика на тези услуги е „признаване на централната роля на семейството в живота на хората“ (Petr, 2003: 117). Предоставянето на тези услуги „се ръководи от напълно информиран избор, направен от семейството, и се фокусира върху силните страни и възможностите на тези семейства“ (Petr, 2003: 117). Тази дефиниция подчертава основните елементи на услугите, които целят подкрепа на семейството: семейството, като единица на внимание, информиран избор и ориентирана към силните страни перспектива. Семейството, като цяло, е във фокуса на оценката, планирането и интервенцията. За директно работещите на терен социални работници фокусирането върху семейството означава винаги и на първо място детето да се разглежда и мисли като член на семейството (Petr, 2003: 118).

Спецификата на тези услуги, от гледна точка на социалната работа, се изразява в прилагането на системен подход, при който основните елементи са свързани с анализа на ситуацията, в която детето живее, и планиране на интервенциите по отношение както на нуждите на детето, така и развитие на родителите и семейството (Barnes, 1984: 21).

Според McCroskey & Meezan (1998) основните изходни принципи, които са предпоставка за развитие на услуги, фокусирани върху запазване целостта на семейството, включват:

- семействата във всичките си различни форми са най-доброто място за отглеждане на децата;
- семействата имат право на справедлив достъп до ресурси и необходими възможности за успешно функциониране и отглеждане на децата;

– семействата имат право на личен живот, с изключение на случаите, когато децата са застрашени (McCroskey & Meezan, 1998: 55).

Основните характеристики на услугите, насочени към подкрепа на семействата, са свързани преди всичко с различно възприемане на семейството, а оттук – и с различна роля на специалистите (Petr, 2003:120). Според Reimer (2017) предизвикателствата пред социалните работници в услугите за социална защита при осъществяването на подкрепа за семействата произтичат от това как да се осъществят партньорски отношения при често господстващата неолиберална идеология, която привилегирова правата на децата срещу тези на родителите въпреки доказателствата, че това не е в интерес нито на децата, нито на родителите (Reimer, 2017: 17).

Petr (2003) прави сравнение между ориентираните към специалистите услуги и семейно ориентираните услуги, като дава информация относно разликите в начина на възприемане на родителите и връзката с специалистите в услугите (Petr, 2003:120). Семейно ориентираният континуум представя и перспективата към родителите от гледна точка на вида на връзката специалист – родител (таблица 1).

Таблица 1. Семейно ориентиран континуум (Petr, 2003: 120)

Вид на връзката специалист – родители	Перспектива към родителите
Ориентирани към специалистите	Противник (родителите са проблемът) Ученик или пациент (зависим от експертната на специалистите) Партньор (но семейството е агент на специалиста, който определя ролята и отговорностите) Колега (родителите са консуматори, които имат експертиза и знание)
Семейно ориентирани	Работодател (специалистите са агенти на семействата)

Анализът на този континуум сочи, че при ориентираните към специалистите услуги работещите са тези, които знаят, могат и имат експертната да вземат решенията относно детето, неговото настояще и бъдеще, къде да живее, къде да учи, как да се лекува, как да се развива професионално и др. Привилегироването на правата на децата често води до това, че родителите се възприемат като противници, виновни за проблемите на децата, зависими от експертната на специалистите, в добрите случаи като партньори или колеги. Обратно, при услугите за подкрепа на родителите те се приемат като работодатели, а специалистите са техни агенти.

При осъществяването на семейно ориентиран подход в социалната работа могат да се открият няколко съществени аспекта, свързани с промяна на ниво взаимоотношения професионалист – семейство и промяна в организацията на работа (Petr, 2003: 127). Например още в процеса на събиране на информация, която да послужи за системна оценка и план, е от съществено значение начинът на комуникиране със семейството. Интервюирането на семействата изисква прилагане на системен подход към изследване на проблемите и приемане на семейните правила, йерархия, норми, ориентиране към възможностите и подкрепа на силните страни.

Прилагането на семейно ориентиран подход предполага и промяна в организацията по предоставяне на социални услуги, като например достъп на семействата до политики и процедури, създаване на условия за участие на родителите, предоставяне на обучение на персонала за работа със семейства и др. (Petr, 2003:131).

Услугите, които прилагат семейно ориентиран подход, се класифицират по различен начин. Някои автори анализират услугите в подкрепа на семействата според целта и целевата група, с която работят, въпреки че споделят за наличие на противоречиви възгледи относно определянето им⁵). Те правят разграничение между услуги, насочени към подкрепа на семействата, и услуги, ориентирани към подкрепа на родителството. Първите целят повишаване на капацитета на семейната система, докато вторите са ориентирани към уменията на родителите. Подкрепата за семейството е набор от (обслужващи и други) дейности за подобряване на функционирането на семейството и подкрепа за отглеждане на деца и други семейни дейности в системата на подкрепящи взаимоотношения и ресурси (формални и неформални). Подкрепата за родителите е набор от услуги и други дейности, насочени към подобряване на подхода на родителите да изпълняват ролята си на родители, и за подкрепа на отглеждането на деца, както и повишаването на ресурсите на родителите (включително информация, знания, умения и социална подкрепа) и техните компетенции⁵).

Други автори, като McCroskey & Meezan (1998), разглеждат тези услуги в контекста на цялостната подкрепа за деца и семейства. Те разполагат различните видове програми по нива на интервенция и потребности, т.е. по целия континуум от потребности на клиентите (McCroskey & Meezan, 1998: 56 – 57). Характерно за този подход е, че семействата се разглеждат според наличните потребности, а услугите и програмите се насочват към различните нива с оглед постигане на необходимата подкрепа за задоволяването им.

McCroskey и Meezan (1998) представят типовете семейства и съответните примери за потенциални услуги и програми за подкрепа, както следва.

1. Всички семейства (здрави семейства). Потенциални услуги и програми: застъпничество, финансова политика, здравеопазване, жилищна политика, семейно центрирана заетост, консултиране и обучение на родители, детска

грижа, дейности за забавление, семейно планиране, свързани с училището социални и здравни услуги, услуги за информация и насочване и др.

2. Семейства, нуждаещи се от допълнителна подкрепа, срещащи малки предизвикателства. Потенциални услуги и програми: центрове за подкрепа на семейства, програми за повишаване ресурсите на семействата, програма за домашни посещения, семейно консултиране, услуги за помощ за родители, групи за подкрепа, услуги за самотни родители.

3. Семейства в риск, нуждаещи се от специализирана подкрепа, срещащи сериозни предизвикателства. Потенциални услуги и програми: лечение на зависимости от алкохол и дрога, заместваща грижа за деца, специализирани здравни услуги, специализирани образователни услуги, услуги за непълнолетни бременни/родители, услуги за психично здраве, услуги за деца с увреждания и емоционални разстройства и техните семейства.

4. Семейства в криза или в риск от разпадане, поставящи децата в сериозен риск. Потенциални услуги и програми: услуги за закрила на детето, интензивни услуги за запазване на семейството, услуги за хронично negliжиращи семейства, услуги за деца бегълци и техните семейства, подслон за жертви на семейно насилие, консултиране на жертви на семейно насилие.

5. Семейства, в които децата не могат да бъдат защитени в дома и нуждаещи се от възстановителни услуги. Потенциални услуги и програми: диагностични центрове, услуги в приемна грижа, терапевтични услуги в приемна грижа, групови домове, терапевтични групови домове, резидентни центрове за подкрепа, услуги за реинтеграция в родното семейство.

6. Семейства, които не могат да бъдат възстановени. Потенциални услуги и програми: осиновяване, независим живот в общността (McCroskey и Meezan, 1998: 57).

В допълнение, разглеждайки услугите, ориентирани към подкрепа на семействата, McCroskey & Meezan (1998) дискутират два основни типа: семейна подкрепа и запазване на семейството. В първата група попадат услугите за подкрепа на семейства, които се справят с нормалното напрежение на родителството, за да се осигури увереност, укрепване на семейството, работа при проблеми с отглеждането на деца или предотвратяване на малтретиране на деца. Втората група услуги за запазване на семейството са предназначени да помогнат на семействата в сериозен риск или в криза, и обикновено са достъпни само за семейства, чиито проблеми ги правят клиенти на службите за закрила на детето, на съдебната система за непълнолетни и др. (McCroskey&Meezan, 1998: 58).

Друга класификация разглежда интервенциите за подкрепа на семействата отново според нивото на потребности, но и в зависимост от нивото на риск за децата и целите на услугите (Devine, 2015: 76). Според нея услугите се разполагат на следните нива:

– първоначалните интервенции, или саморегулативните, включват тези интервенции, които предоставят подкрепа и образование, предоставят се на всички като универсално действие, целящо превенция на проблемите;

– вторичните интервенции, или подкрепено регулиране, включват интервенции, насочени към семейства в нужда. Тези интервенции предоставят допълнителна подкрепа или помощ, за да намалят идентифицираните проблеми и да предотвратят ескалирането им, фокусирани са към индивиди и семейства, при които има риск от възникване на сериозни проблеми;

– третични интервенции, които се категоризират като принудителни и включват тези принудителни интервенции и закрила. Те предоставят услуги, при които вече са настъпили злоупотреби и пренебрегване, насочени са към лица или семейства, за които е известно, че имат проблеми, за да сведат до минимум неблагоприятните им ефекти (Devine, 2015: 76).

2. Разбиране и нагласи на специалистите за осъществяване на семейно ориентиран подход в социалната работа – данни от емпирично проучване

В настоящото проучване използваме понятията семейно ориентирани подход и услуги обобщено, за да анализираме както подхода на работа, така и същността и характеристиките на услуги, които осъществяват работа не само с детето, но и с неговите родители и близки, като интервенциите могат да се фокусират както към работа с цялата семейна система, така и с части от нея. Това произтича от разбирането, че понятието „семейно ориентиран“ описва и обобщава същността и принципите на подхода и услугите, а именно признаване на ролята на семейството в живота на детето, повишаване на благосъстоянието както на детето, така и на цялото семейство, овластяване и ориентирание към силните страни, промяна на ролята на специалистите. Това разбиране е базирано на дефинираните от Petr (2003) общи характеристики на програмите, насочени към подкрепа на семействата, а именно споделянето на водеща философия, която подчертава и отговаря на семейните потребности и силни страни (Petr, 2003: 117 – 118).

Разбирането и нагласите на специалистите за прилагане на ориентиран към подкрепа на цялото семейство подход е от съществено значение за определяне на възможностите за разработване на практически модели за работа с родители. Във връзка с това проведохме емпирично проучване сред професионалисти, работещи в социални услуги от резидентен тип и в общността, предоставяни от НПО и общини. Следва да отбележим, че въпросите относно семейно ориентирания подход са част от изследователска програма, реализирана във връзка с дисертационен труд, посветен на изследване на ефективността на социалната работа със семейства на деца, ползващи услуги в общността. Конкретните въпроси са осем на брой и проучват мнението и

нагласите на професионалистите по отношение на: разбиране за детско благосъстояние; основен подход в социалната работа с деца в риск; принципи на семейно ориентираната социална работа; ефективност на социалната работа със семейства в услугите в общността; фактори, пречатстващи и съответно благоприятстващи ефективната работа със семейството. Въпросникът е попълнен онлайн от 44 професионалисти. Възрастта на участниците е от 26 до 62 години, средната им възраст е 44 години, опитът им в социалната сфера е средно 15 години. Данните от затворените въпроси са обработени със статистически разпределения, а от отворените въпроси – с качествен анализ на съдържанието, и са интерпретирани в зависимост от ключови индикатори, свързани с разбиране и нагласа за осъществяване на семейно ориентирана практика в социалните услуги за работа с деца.

Във връзка с целта на проучването е важно, на първо място, да се анализира как практикуващите дефинират детското благосъстояние и правата на децата. Професионалистите, участвали в изследването, определят детското благосъстояние като „качество на живот на децата“ и „задоволяване на техните физически, емоционални и социални потребности“. В този смисъл, голяма част от получените отговори във връзка с определяне на детското благосъстояние показват, че професионалистите го свързват директно с правата на децата и с осигуряване на възможности за тяхното прилагане.

Сред основните фактори, които определят детското благосъстояние, се посочват задоволяването на базовите потребности, осигурените възможности за личностно развитие и образование. Данните показват обаче, че сред водещите показатели със 71% преобладава категорично отговорът, който определя живота в семейна среда като ключов показател. В допълнение, голяма част от участниците (33%) споделят като водещ фактор и стабилните отношения между родителите, с ясно разграничени роли (фигура 1).

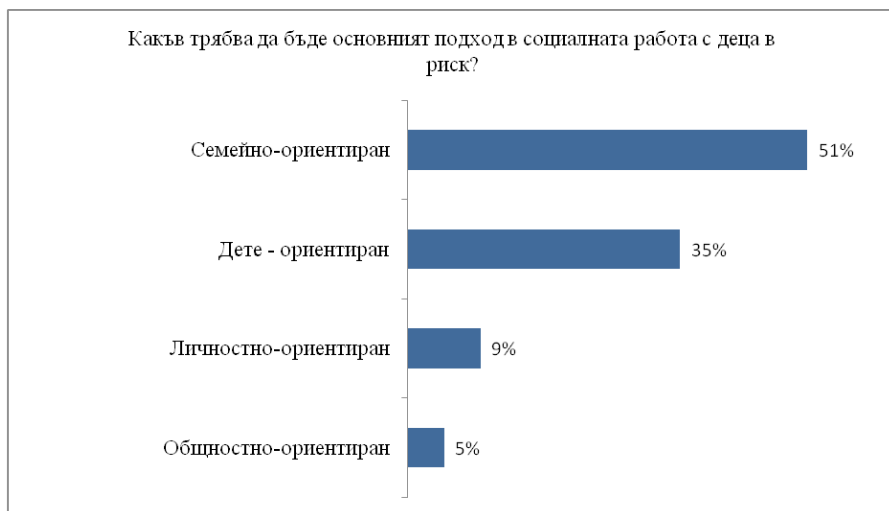
Данните от проучването демонстрират, че според 51% от професионалистите, участвали в изследването, основният подход в социалната работа, който може да осигури подкрепа за родителите и работа със семейната система, за да се постигне и повиши детското благосъстояние, е семейно ориентираният (фигура 2).

Помолени да определят значението и характеристиките на семейно ориентирания подход в социалната работа, преобладаващата част от тях го разглеждат като „подкрепа и работа със семейството“, „семейството да е в центъра на работата“ и „признаване на водещата роля на семейството“. В допълнение, професионалистите посочват като водещи компоненти на подхода разбирането и методите на социална работа, които са насочени към „семейството като система“ и приемат „детето като част от тази система“, гарантират „участие на детето и семейството“ и са ориентирани към „наблягане на силните страни“. Данните показват, че е налице категорично разбиране за ориентирание на социалната

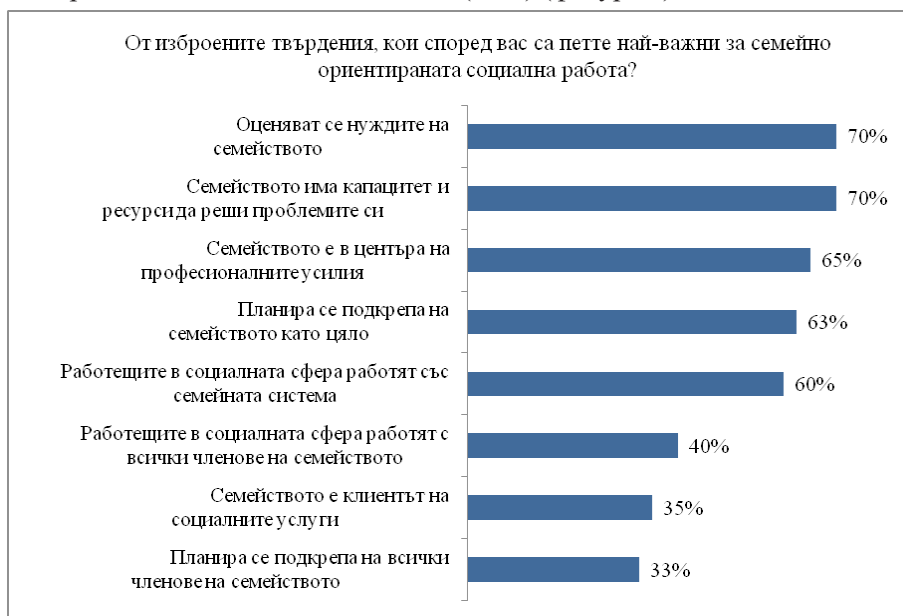
Фигура 1. Фактори за детско благосъстояние

работа към работа не само с детето, а и с неговите родители и родственици, с цялата семейна система. При това, тази работа трябва да бъде гарантираща участието и подкрепа на силните страни, както и развитие на ресурсите.

Фигура 2. Основен подход в социалната работа с деца в риск

Основните принципи според професионалистите, свързани с прилагане на семейно ориентиран подход, предполагат оценка на потребностите на цялото семейство (70%), а не на отделни негови членове, която в същото време да даде информация и да гарантира, че семейството има капацитет и ресурси за разрешаване на проблемите (70%). В този смисъл, семейството застава в центъра на професионалните усилия (65%), а професионалистите имат данни и информация за потребностите, която им осигурява възможност за планиране на подкрепа за семейството, като цяло (63%) (фигура 3).

Фигура 3. Принципи на семейно ориентираната социална работа

Тези данни показват, че сред участвалите в изследването професионалисти са налице разбиране, нагласа и знания за работа със семейната система. В допълнение, посочването на оценката и планирането като водещи при прилагане на семейно ориентиран подход показва, че професионалистите приемат управлението на случай (оценка на потребности, планиране с участие, ориентация към силните страни и резултатите, интегрираност на подкрепата) като основа за работа със семейната система. Въпреки това според тях практиката на социалните услуги не е достатъчно ефективна в подкрепата на родителите. Според 78% от професионалистите, участвали в изследването, работата и подкрепата за семейства в социалните услуги в общността не е ефективна (фигура 4).

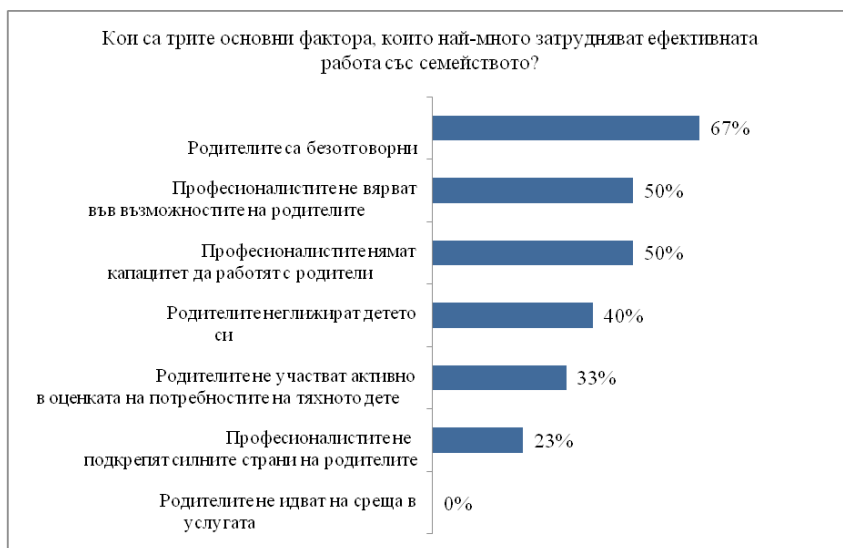

Фигура 4. Ефективност на работата в социалните услуги в общността по отношение подкрепата на семействата

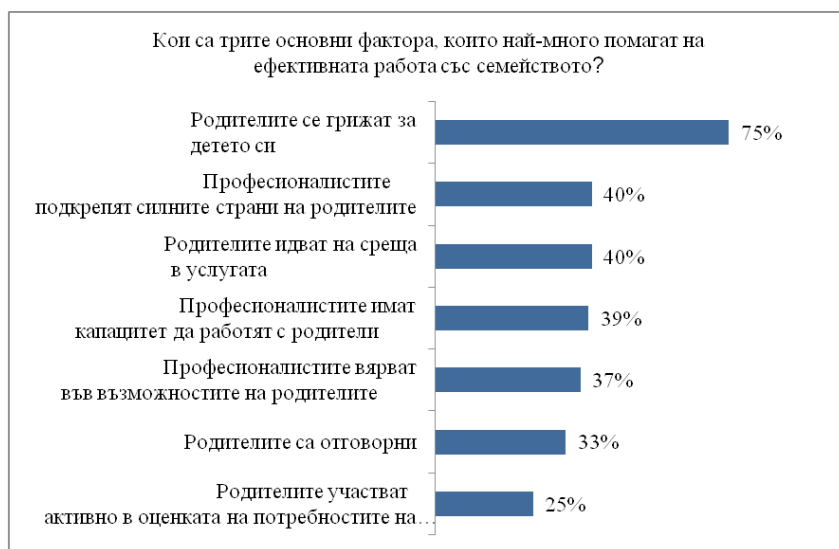
Тази ниска ефективност се определя от различни фактори. В контекста на настоящия анализ внимание е отделено на тези, които затрудняват и/или улесняват прилагането на семейно ориентиран подход при работата в социалните услуги. Фигура 5 илюстрира, че с 67% основният фактор, затрудняващ работата със семейства, според участниците е родителската безотговорност. Тези данни показват, че причините за ниската ефективност се свързват, на първо място, с проблемите на клиентите, и по-точно с липсата на умения, родителски капацитет и отговорност. В допълнение, с по 50% сред трите основни фактора, пречателни за ефективната работа, са посочени липсата на доверие във възможностите на семействата и липсата на умения за работа с родители сред социалните работници. В този смисъл, макар и подредени на второ и трето място, тези фактори са от съществено значение при реализирането на подкрепа за семействата в риск и липсата им води до непостигане на целите на социалните услуги в компонента работа със семейства.

По отношение на факторите, помагачи и улесняващи ефективната работа със семейства, това, че родителите се грижат за детето си, е изведено на водещо място (75%), а сред първите три е и този, свързан с активността на родителите спрямо услугата. Според 40% от професионалистите, участвали в изследването, сред трите водещи фактора е този, свързан с „родителите идват на среща в услугата“ (фигура 6).

Тези данни показват, че професионалистите разбират и имат нагласа да осъществяват ефективен помагач процес, когато са налице доброволни

Фигура 5. Фактори, затрудняващи ефективната работа със семейството

Фигура 6. Фактори, улесняващи ефективната работа със семейството

клиенти, родители, които са успели да дефинират потребностите си, склонни са да сътрудничат на социалните работници, самостоятелно полагат усилия да променят житейската ситуация, в която са попаднали, грижат се за детето

си, отговорни са, имат социални умения и др. В този смисъл, не може да се приеме, че този помагач процес е насочен към родителите и родителството, а още по-малко – към подкрепа за разрешаване на проблеми в семейството и функционирането на семейната система.

3. Заключение

Направеният преглед на същността, основните характеристики и принципи на семейно ориентирания подход в социалната работа показва, че той се отличава с приемане и работа със семейната система на всички нива на осъществяване на интервенцията – от анализ на потребностите, през планиране до реализиране. Прилагането му в социалната практика произтича от разбирането, че ефективен помагач процес при работа с деца може да се реализира, като се работи едновременно както с децата, така и с родителите. Спазването на правата на всички участници и подкрепата за развитие на силните им страни са гаранция за повишаване на детското благосъстояние и запазване на връзките в семейството, без да се стига до временно или по-дълго разделяне.

Семейно ориентираният подход се прилага в различни модели на услуги, класифицирани на различни нива на социална интервенция. Тези услуги имат специфични цели, осъществяват дейности и имат различна организация, осигуряваща достъп и подкрепа на родителите. Особено характерно за услугите за подкрепа на семействата, независимо от това дали работят с цялата семейна система, или с части от нея, е промяната на ролите и нагласите на специалистите, от което произтичат и различни отношения между тях и родителите на децата.

Данните от проведеното емпирично проучване показват тенденция към развитие на разбиране на семейно ориентирания подход и нагласа у специалистите за работа със семействата на деца в риск. Ефективността на тази работа се свързва най-вече с грижата и отговорността, проявени от самите родители, и после с уменията и вярата на специалистите в силните страни и ресурсите на семействата. В този смисъл, може да се приеме, че сред участниците в изследването е налице разбиране по-скоро за активност от страна на семействата и по-малко за проактивна работа със семейната система по промяна на ситуацията и подкрепа за развитие. Считаме обаче, че резултатите от това проучване могат да послужат за отправна точка към промотиране на семейно ориентирания подход и обучение за промяна на ролите и нагласите на специалистите в процеса на социална работа с деца и семейства в риск.

БЕЛЕЖКИ

1. Конвенция на ООН за правата на детето https://www.unicef.org/magic/media/documents/CRC_bulgarian_language_version.pdf

2. Семейни политики на Република България. (2016) http://nmd.bg/wp-content/uploads/2016/02/Family-Policy-in-Bulgaria_web.pdf
3. Jenney, A. (2014). Determinants Analysis and Theory of Change on Addressing Violence against Children in Bulgaria. Unicef Bulgaria. https://www.unicef.bg/assets/PDFs/_/Analysis_and_Theory_Violence_EN.pdf
4. Richardson, D. (2018). Key Findings on Families, Family Policy and the Sustainable Development Goals: Synthesis Report, Innocenti Research Report UNICEF Office of Research – Innocenti, Florence, <https://www.unicef-irc.org/publications/948-key-findings-on-families-family-policy-and-the-sustainable-development-goals-synthesis.html>
5. Daly, M., Bray, R., Bruckauf, Z., Burne, J., Margaria, A., Pesnik, N., Samms-Vaughan, M. (2015). Family and parenting support: Policy and Provision in a Global Context. Innocenti Insight, UNICEF Office of research, Florence.
6. Allen, R.I., Petr, C.G. (1995). Family-centered Service Delivery: a Cross-disciplinary Literature Review and Conceptualization. Retrieved June 17, 2018 from: <https://mn.gov/mnddc/parallels2/pdf/90s/95/95-FCS-BCF.pdf>

REFERENCES

- Barnes, G. G. (1984). *Social work with families*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Education LTD.
- Bilson, A. & Markova, G. (2007). But you should see their families: Preventing child abandonment and promoting social inclusion in countries in transition. *Social work and social sciences review*, 12(3), 57 – 78.
- Butler, I. & Roberts, G. (2004). *Social Work with Children and Families, Getting into Practice*. London and New York: Jessica Kingsley Publishers.
- Devine, L. (2015). Considering social work assessment of families. *Journal of Social Welfare & Family Law*, 37(1), 70 – 83.
- Euteneuer, M. & Uhlendorff, U. (2014). Family concepts – a social pedagogic approach to understanding family development and working with families. *European Journal of Social Work*, 17(5), 702 – 717.
- Fausel, D. (1998). Collaborative Conversations for Change: A Solution Focused Approach to Family Centered Practice. *Journal of Family Strengths*, 3(1), 59 – 74.
- Garfat, T. & Charles, G. (2012). *A Guide to Developing Effective Child and Youth Care Practice with Families*. The CYC-Net Press.
- Kirton, Ch. (2008). *Child Social work Policy&Practice*. London: SAGE.
- McCroskey, J. & Meezan, W. (1998). Family-Centred Services: Approaches and Effectiveness. *The Future of Children*, 8(1), 54 – 71.
- McAuley, C. & Rose, W. (2010). *Child Well-Being. Understanding Children's Lives*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

- O'Loughlin, M. & O'Loughlin, S. (2008). *Social Work with Children and Families*. London: Learning Matters.
- Pecora, P. & Harrison-Jackson, M. (2010). The Challenge of Improving Children's Well-Being and Measuring Outcomes: An American Perspective. In: McAuley C. and Rose, W. *Child Well-Being. Understanding Children's Lives*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Petr, C. (2003). *Social work with children and their families, Pragmatic foundations*. New York: Oxford University Press.
- Roose, R., Roets, G, Van Houte, S., Vandenhoe, W. & Reynaert, D. (2012). From parental engagement to the engagement of social work services: discussing reductionist and democratic forms of partnership with families. *Child and Family Social Work*, 1 – 9.
- Reimer, E., (2017). A Relational Approach to Practice: An Ethical Alternative to Working with Parents in Out-of-Home Care Processes. *Journal of Social Work Values and Ethics*, 14(2), 6 – 19.

FAMILY-ORIENTED APPROACH IN SOCIAL WORK: A RATIONALE AND PROFESSIONAL REFLECTIONS

Abstract. This article reviews and analyzes theoretical and practical arguments for introducing a family-oriented approach in social work. The focus is put on how social work is aimed at supporting families at risk, the basic characteristics and principles of the family-oriented approach, and the perception of professionals towards its application. Results of an empirical study among social service practitioners are presented. The data are interpreted according to the understanding and critical factors affecting the implementation of the family-oriented approach. The results show a tendency towards developing an awareness of the basic characteristics and principles of the family-oriented approach as well as a tendency to use it. Key factors that facilitate and hamper its application are identified, along with the predominant view of the practice in working with families as ineffective.

Keywords: social work; family-oriented approach in social work

✉ **Ms. Natalia Hristova-Mihaylova, PhD. student**
Dr. Maya Tcholakova, Assoc. Prof.
South-West University "Neofit Rilski"
Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: nh_michaylova@abv.bg
E-mail: maya.tcholakova@gmail.com